

Pavel Kunaver:

LEDENO DLETO V MARTULJKU

Znano je, da so se župniki Aljaž na Dovjem, Krajc v Kranjski gori in Lavtižar v Ratečah radi prepirali zaradi prvenstva pripadajočih jim dolin: Aljaž je trdil, da je najlepša dolina dolina Vrata; Krajc je čez vse hvalil Pišenco, a Lavtižar je bil prepričan, da je ni nad Planico. Res, vsaka od teh dolin ima svoje nenadkriljive lepote. Če pa bi se ti trije župniki kdaj sestali na Srednjem vrhu nad Gozdom, takole konec maja, ko sonce posije v vse še globoko zasnežene kote Martuljkovih velikanov, okoli vasi pa še cveto številna sadna drevesa, ali pa jeseni, ko mrzli beli sneg že pokriva vrhove in globoke krnice, okoli Srednjega vrha pa macesni žare kakor oranžni plameni, pa bi se verjetno zedinili — najlepši je Martuljkov greben. Poleg lepo oblikovanih gorskih velikanov vlada v njem neka čudovita harmonija, ki se je ne moreš nikdar nagledati in kakršne ne najdemo nikjer drugod v naših slovenskih Alpah. Ni človeka, ki ob pogledu na to skupino vrhov in lepo izdolbenih krnic ne bi osupnil, posebno če gleda nanjo s Srednjega vrha, ležečega na prijazni, prisojni terasi pred ogromno sliko. Kakor z mogočnega naravnega naslanjača pregledaš od tam številne vrhove. Pa naj potuje oko, kolikor hoče, vedno se vrača nazaj na zaključeno skupino, stoječo v polkrogu nad široko razprostrto dolino, po kateri si preko strmih stopenj utira potok Martuljek svojo pot k Savi.

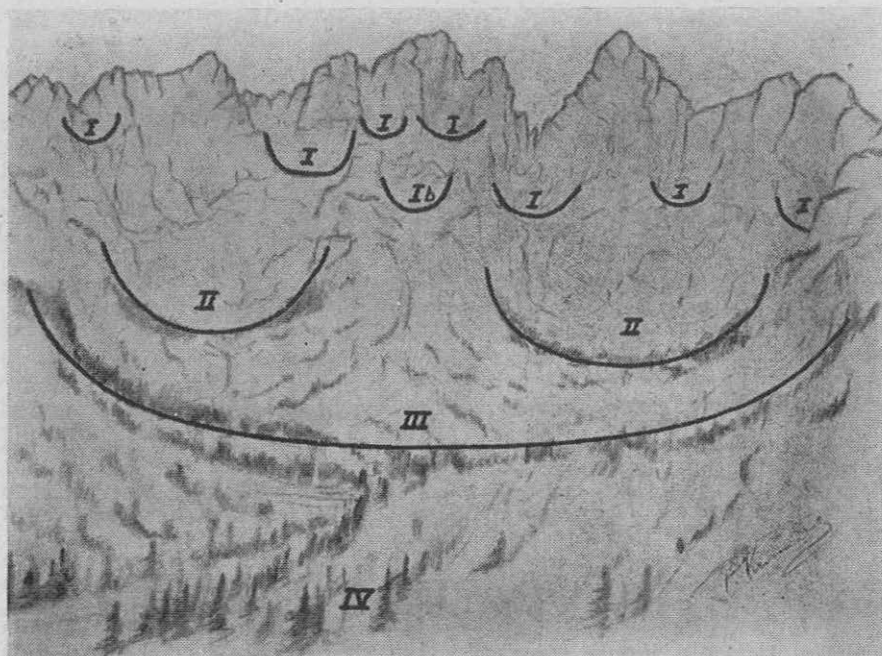
Cetudi je jesen v tej nedosežno lepi sliki najbolj barvita in sončna, pa je pozna pomlad poučnejša. Plazovi so že zgrmeli s strmin, a v številnih krnicah se je nabralo ogromno snega. Kakor veletoki, ki so obstali negibni, se vijajo velikanska bela snežišča izpod strmih sten preko obsežnih melišč in globoko izkopanih jarkov dol proti širokima krnicama Pod Srcem, ki ga obvladuje Spikova piramida, in proti še lepši Za Akom, zaključeni s stenami silne Široke peči in trdnjav v Ponci.

Vendar, vse molči. Le tu in tam zagrmí, če se je odkrušila skala s stene, zašumi voda, če se ob vročem soncu približaš večjim snežiščem. To pa samo poveča samoto, da se moreš zamisliti v vse, kar se tu še dogaja, in v to, kar se je tu godilo pred desetisočletji.

Pogled s Srednjega vrha potuje sicer od vrha do vrha, a mnogokrat obstane v globokih krnicah v osrčju gora. Velike oblike (II in III na sl. 1) nam kažejo krasne koritaste doline. Manjše v okrilju samih skalnatih sten (I na sl. 1) pa ti odkrijejo svoje davno poreklo in obliko »U« včasih le, če se malo potrudíš in poizkusiš iz sedanjih, večkrat precej zabrisanih oblik, izluščiti ali rekonstruirati korita in krnice, kakršne so bile, ko so jih ledeniki zapustili. A kdaj so prenehali teči ledeniki po teh krnicah in dolinah? Težko vprašanje, in še težji odgovor. Nekatera novejša raziskovanja trdijo, da so ledeniki zapustili doline pred malo manj kakor deset tisoč leti. Kdaj so se zadnji stajali v naših proti severu obrnjenih krnicah, bi bilo treba še dognati. Danes leže tam gori le še velika snežišča, ki pa se do poznega poletja in začetka jeseni silno skrčijo. Človekov duh pa ne miruje, ugiba in išče.

Preden je nastopila zadnja ledena doba, ki je trajala gotovo mnogo desetletij, in ko so velikanske debele plasti apnenca naših Alp bile še izpostavljene vplivom tekoče vode, v velikih višavah morda tudi že zmrzali, so bile v osnovi že podane smeri sedanjih glavnih pa tudi mnogih stranskih dolin. A te oblike so bile zajedene v obliki črke »V« v velikanske neokorne gmote dvignjenih, nagubanih in nalomljenih plasti apnenca. Današnjih elegantnih, bizarnih oblik gora, verjetno tudi številnih današnjih strmih sten še ni bilo.

Tudi doline v Martuljku so že obstajale. Silna gmota kamenin je bila tu in tam preklana. Po prvotnih razpokah je voda odtekala ter se širila na vse strani, razjedajoč tudi svoje bregove na široko v nižje predele. Tudi rastlinstvo je segalo visoko v tedanje brezoblične gore, če smemo sploh reči »brezoblične« mi, ki nas je lepota naših gora tako razvadila.

Sl. 1. Martuljkova skupina s svojimi značilnimi krnicami I., II. in III. stopnje

Ko pa se je povprečna letna temperatura znižala za 4 do 5 stopinj, pa se je ponižala tudi ločnica večnega snega za okoli 1200 metrov. Tudi gmoto, iz katere je naš Martuljek izklesan, je stalno pokrila globoka snežna odeja. Visoko po bregovih rastoče rastline so polagoma zamrle in se umaknile proti nižavam. Visoko ležeče »V« doline in soteske med skladi apnenca pa je napolnil sneg, ki se je kopičil in kopičil na desetine metrov na debelo. Pod pritiskom gornjih plasti se je spodnji sneg kmalu stisnil v sren in nato v zrnat ledeniški led. S strmin so vedno množine snega drsele v globeli, pritiskale na najspodnejše, najnižje ležeče, že v led spremenjene gmote. Plastični led se je začel premikati proti nižjim delom dolin, kjer so že izumrla drevesa in druge rastline, in je stalna snežna odeja pokrila tla namesto gozda in visokogorskih trat.

S plazovi pa so prigrmeli v zbirališča snega tudi odkruški skalovja vseh oblik in velikosti. Pa tudi sicer je zmrzal močnejše kakor kdaj prej delovala na skalovje, ki se je rušilo na snežišča in celo naravnost na ledenike, ki so se začeli daljšati. Grušč se je nabiral ob robu ledenikov kakor obrobna groblja, pronical v dno ledenika (talna groblja), se nahajal povsod med ledom (notranja groblja) in pod strašnim pritiskom ledenih mas nad seboj začel oblati tla in bregove na levi in desni.

Tako so polagoma prilezli naraščajoči jeziki manjših ledenikov izpod gmot današnjih, tedaj še ne oblikovanih gora Martuljkove skupine. (I na sl. 2). V današnjo dolino Belega potoka so se valili izpod Kukove špice, Slemenca in Vršiča ter polagoma napolnili ozko dolino, ki je tedaj imela gotovo globoke tesni.

V sedanji Martuljek pa je pogledal prvi ledenik tam izza Široke peči, drugi iz še ozke kotanje med Dovškim križem, Grlom in vrhom 2550 m. Tudi gmota sedanje Ponce je morala biti že razklana, kajti na njeni severni strani

Ponce in Frdamanih špic. Pričela se je tvoriti kotanja Pod Srcem. Ker je mrzlejšje podnebje le polagoma nastopalo, so se ledeniki verjetno že začeli tajati v takih višinah kakor Za Akom in Pod Srcem. Ledeniški potoki pa niso bili čisti in prozorni. Bili so taki, kakršne vidimo teči še sedaj izpod velikih ledenikov: kalni. V njih je bilo polno ostrorobe drobne v prah zmlete kamenine, znamenje, da sta stranska in talna groblja kot ogromno dleto, na katerega je pritiskala milijone ton težka ledena gmota ledenika, začeli svoje delo. Nekdanje tesni in »V« oblike vrhnjih dolin in nekdanjih hudournikov so se pričele širiti in koritasto obliko. V prah zmlete so odtekale po Savi v nižine in dalje v morje.

Množina ledu je s stoletji in tisočletji naraščala. Oba ledenika, tekoča izpod Visoke Ponce sta sicer v glavnem odtekala eden proti kotanji pod Široko pečjo, drugi proti kotanji pod Špikom. A gmota, ki se je malone ravno nadaljevala proti severu od Visoke Ponce, danes razjedena pokrajina okoli kote 1890, na karti Planinske Zveze 1 : 75 000 pa Na Pečeh 2044 imenovani, pa je morala imeti tudi kako večjo razpoko. Kajti tudi tam se je zbiral led in tja je odtekal del obeh prej imenovanih ledenikov. Tako je ledeno dleto začelo tudi ta del Martuljkove skupine preoblikovati. Led je povečini odtekal v prelomih v bolj in bolj šireči se kotlini Za Akom in Pod Srcem.

Obe kotlini sta se začeli zaradi združene mase ledu k njima dotekajočih ledenikov polniti v dva velika in debela ledenika. Oba sta z večjo silo in večjo težo razširjala svoje dno in bregove na desni in levi. S tem je zaradi hitrejšega poglobljevanja teh dveh niže ležečih ledenikov rastla višinska razlika in stopnja, ki še danes loči najvišje krnice pod samimi vrhovi od tako poglobljenih krnic Za Akom in Pod Srcem.

Gorostasne množine ledu, ki so se nakopičile v velikih krnicah Za Akom in Pod Srcem so se torej zlile v dva nova velika ledenika, ki sta pod pritiskom od zgoraj dotekajočih in lastne plastične lastnosti v oteklih jezikih začela teči dalje in še niže. Tam so vode v predledeniški dobi že pripravile bolj široko »V« dolino. Vanjo sta polagoma udirala oba ledenika iz Za Akom in Pod Srcem, se združila in stvorila sedaj široki ledenik (III na sl. 1 in 2). S stranskih reber izpod Kurjega vrha in okolice Vršiča so pritekale velike množine srena ter veliki ledenik še množile. Dleto se je povečalo, teža pomnožila. Zato se je ledenik še bolj zajedal v skalno gmoto. Tako je ledeno dleto, sedaj že mogočen in širok oblič, začelo izklesavati veliko ugreznjeno korito, kjer se razprostirajo današnje Rajske poljane in planina Martuljek (III na sl. 2). Nastala pa je tudi stopnja, preko katere grmi gornji Martuljov slap in stopnja, ki izžema znoj iz čela, ko se vzpenjamo tja Za Akom ali tja Pod Srce.

Ko je pritekkel v stoletjih otekli jezik že združenih ledenikov I v II in II v III tja do doline, kjer je tekla prvotna reka Sava, je našel dolino morda od mraza že dokaj opustošeno, a najbrž še vedno precej široko, ki je imela še »V« obliko. A istočasno so prodirali po Planici in Pišenci še mnogo večji ledeniki iz večjih zbirališč snega in ledu v okolici Jalovca, Prisojnika, Razorja in Skrlatice, niže spodaj pa tudi iz Vrat. Združeni so začeli polniti Savsko dolino z ledom ter tvoriti novega velikana. Napolnil je vso dolino in začel odtekati tja proti jugovzhodu, kjer se je že širila Ljubljanska kotlina in kjer imamo danes s produm napolnjeno Gorenjsko ravnino.

Tudi iz visokih predelov Karavank je dobival ta ledenik manjše dotoke. Postal je tako debel, da je v najnižji preseki Karavank, preko današnjega Korenskega sedla deloma odtekal v sedanjo Celovško kotlino. Tam je že našel mogočni Dravski ledenik. Na severozahodu za sedanjimi Ratečami pa se je združil z mogočnim ledenikom, ki je odtekal izpod Mangrta tja v Ziljsko dolino.

Savski ledenik (IV sl. 3) je z združenimi močmi zbral torej ves led iz severne strani Julijskih Alp. Bil je mogočnjak, ki je morda mestoma dosegel debelino nad tisoč metrov. S kakšno težo je torej pritiskal led na svoje dno? Če vzamemo le debelino okoli 500 m in težo ledu — upoštevajoč notranjo grobljo — eno tona na kubični meter, potem je pritiskal ledenik na vsak kvadratni meter s težo 500 ton. Toda pod ledenikom se je drsala tudi ostroroba spodnja groblja! Strahovit oblič! Ni čudno, da se je po dolini sedanje

Sl. 3. Razdejanje spodnjega roba krnice pod Kukovo špico

Save zajedal hitreje in globlje kakor manjši Martuljkov ledenik v dolini III, ki je sam prispeval s svojo maso ledu in grobljami k mogočnosti Savskega ledenika. Tako je zaradi hitrejšega oblanja dna Savske doline nastala stopnja, preko katere se moramo danes povzpeti z dna doline na prvo teraso III.

Dognano je, da je na južni strani Alp v ledeni dobi nastopila prekinitev, v kateri se je podnebje začasno zopet ogrelo in ledeniki so se začasno zopet umaknili nazaj v višave. Gotovo je tajanje ogromnih množin ledu povzročilo velike izpremembe v dnu nekdanjih dolin. Izpod začasno se umikajočega ledu so se že pokazale nekdanje »V« doline, a že zelo razširjene in poglobljene. Dobile so že koritasto obliko. V njih so se nakopičile velike množine ostrorobega grušča v grobljah. Odtokajoča voda s tajajočih se ledenikov ga je odnašala in načela koritasto dno krnic. Začeli so nastajati novi žlebovi, preko nastalih stopenj pa so padali veliki slapovi, predhodniki sedanjih lepih slapov v Martuljku. Slapovi pa so gotovo padali tudi v višjih legah, saj zakrasovanje še ni toliko napredovalo, da bi voda tako hitro v apnencu poniknila kakor dandanes!

Ko je vmesna topla doba minila, je led zopet prilezel v doline in jih zopet napolnil. Poglobljanje in širjenje nastalih krnic se je nadaljevalo. Koliko časa je trajala ta doba, prav tako ne moremo natanko dognati kakor za njen prvi del.

Minila je. Ledeniki so prenehali prodirati v doline. Upadli so. Na koncu njihovih ledenikov so stale visoke čelne groblje, za katerimi so se nabirale vode v planinska jezera.

Dno dolin je bilo prava puščava, v katero se je led sesedel. Talni groblji se je pridružilo vse skalovje, ki je bilo v sredi ledenika ter na njegovem površju. A v to puščavo je prodiralo rastlinstvo in z njim živalstvo. Življenje je zopet zmagalo.

Ko je Savski ledenik izginil, se je pokazala visoka stopnja pod sedanjo široko teraso III v Martuljku. Silovito je drla voda z zgoraj se tajajočih ledenikov. Ker je nosila s seboj ostro kamenje, se je z njegovo pomočjo zajedla v talno skalovje in tako je nastajala sedanja soteska, v katero pada prvi Martuljkov slap.

Stajal se je končno tudi ledenik na terasi III in zapustil z grobljami nasuto, a krasno koritasto oblikovano široko dolino, v katero se je začel potok Martuljek zajedati, preden se je strmoglavil čez stopnjo kot slap v dolino. Obenem ko je izginil ta ledenik, se je pokazala druga stopnja, ki nas danes vodi strmo Za Akom in Pod Srce. Stopnjo je delila v sredini gmota, ki se še danes kot Na Pečeh vleče naravnost od Ponce proti severu. Oba ledenika sta iz kotanj II pošiljala vodo preko sten v globino. Eden od slapov je še danes — četudi globlje zajeden — ohranjen kot drugi, vrhnji Martuljkov slap. Stopnjo pod krnico Pod Srcem pa je erozija bolj razdejala kakor tisto pod Za Akom, in zakrasovanje pod Špikom je vzrok, da odteče danes vsa voda izpod snežišč kmalu v notranjost skladov ter pride v studencih v kotu terase III pod stopnjo na dan.

Ko sta se stajala tudi ledenika Za Akom in Pod Srcem, sta se pokazali prav tako lepo koritasto razširjeni krnici II. Medtem ko je rastlinstvo lahko zavzelo spodnjo koritasto dolino III, pa se še danes podnebje ni toliko ogrelo, da bi življenje zmagalo tudi v navedenih dveh krnicah, katerih notranja kota sta vsako pomlad pozorišče divjih plazov. —

Prišel pa je čas tudi za ledenike, ležeče visoko pod vrhovi. Ko so se stajali, so se pokazale krasno oblikovane krnice med vsemi sedaj ostro in elegantno izoblikovanimi vrhovi Martuljkove skupine. (I na sl. 2 in 3.) Krnice so bile lepo koritaste, stopnje strme in le od časa prve medledene tople dobe nekoliko načete. Po vsakem nalivu in vsako pomlad, ko so se unesli plazovi, je voda drla preko teh zelo visokih stopenj v divjih hudournikih, deloma v slapovih v spodnji krnici. Po prav hudih nalihih in ob nenadnem hitrem tajanju se v suhih strugah Za Akom in Pod Srcem še danes pokaže divji hudournik, valeč s seboj oster grušč in tudi večje skale. A voda Pod Srcem hitro usahne, ker je koritasto dno krnice gotovo močno zakraseno, Za Akom pa se vrže tudi visoka voda čez prag gornjega slapa v globino.

Najvišje krnice (I) so bile na koncu ledene dobe povečini zelo lepo koritasto oblikovane. Toda te visoke krnice leže med še višjimi vrhovi s stenami in bregovi, ki so zelo naklonjeni. Padavin je tudi danes tam več kakor v dolini. Voda izpira od zmrzali razdejane stene in plazovi prav tako z neugnano silo treskajo sneg in kršje v krnice. Okoli njih in nad njimi se temperaturne razlike največ gibljejo okoli ničle in erozija je tam zato posebno močna. Razdejanje sten se nadaljuje tudi danes, kar pričajo navpični žlebovi, razpoke, rušeče se stene in melišča, ki so deloma že pokrila nekdanje groblje v dnu visokih krnic. Najbolj načeti pa so spodnji robovi gornjih krnic. Poglej n. pr. samo globoko krnico v osrčju Špika! Voda je izjedla silno globok žleb v strmo in visoko stopnjo med njo in Pod Srcem. Robovi krnice so mestoma popolnoma izginili. Pozno v poletje in jeseni leže tam notri umazana strma snežišča, kakor v spomin na davno dobo ledenikov. In tako krnica za krnico. Najbliže in najlaže prideš k takemu razdejanju v krnici, ki leži pod Kotovo Špico, tam nad vzhodnim pobočjem Za Akom (sl. 3). V deloma še kar oster rob stopnje so se zarezali trije posebno globoki rdeči žlebovi in jo preklali kakor globoke rane ustnico. V deževju dere po njih voda in nadaljuje razdejanje.

Zemlja gore poraja, dviga, ponižuje; s svojimi neizčrpnimi sredstvi jih kleše, izpreminja in neprestano preoblikuje.